

Tautinei minčiai dirvos ruošimas:

GYVASIS MOTIEJUS VALANČIUS

Pirmajam straipsny (rinkiny *Lietuvių rašytojai*. Red.) iškelta, kad Daukantas atskleidė naują lapą lietuvių tautinėje ideologijoje. Joje Daukantas prašoko savo laikų visuomenę. Visuomenė nebuvo priaugusi, ir Daukantui teko būti vadu, kuris dar neturėjo kartų.

Kitoks vadas buvo Valančius. Tokios pažangios ideologijos jis neskelbia. Jis išeina pirma ruošti dirvos, kurioje galės suklestėti ir Daukanto idėjų sėkla. Jis pasilieka toje pačioje visuomenėje, kad būtų jai suprantamas ir priimtinas.

Jis ne toks vadas, kaip ir vadinamieji lenkų sielos vadai — Mickevičius, Krasinskis, Slovackis. Jis nekuria fantastinių vizijų apie tautos pašaukimą. Iš viso jis ir ne fantazijos žmogus. Jis visados blaiviai realus. Jis ir savo raštais pradėjo istorinį realizmą. Ir savo žodyje jis yra tikras realistas. Tas pats senovės miškas, į kurį Daukantas įdėjo visą savo poetišką susižavėjimą ir aprašinėjo po kelis sykius pasikartodamas, iš po Valančiaus plunksnos išeina daug realesnis. Senovės lietuviai Valančiui buvo „augaloti, stipri, skudri, szimta metu patenkantis. Barzdu neskutasis, plaukus retai kumet bekirpusis“. Palyginti su Daukanto lietuviu, kurio „barzda veputiniais ant žandų niuksojo, plaukai tamsūs už ausų sukasi, karių kasos į užpakalį nudribusios, vėjų sklaidomos, it arklių

karčiai plaikštėsi“, — anas Valančiaus aprašymas yra toks paprastas, nepoetiškas. Už tat jis visados tikslus ir konkretus. Jis visados ir pačiame veikime pirma apskaito sąlygas, įvertina situacijas ir tada imasi racionaliai, planingai siekimus vykdyti. Tai tikro vado taktika.

Šiuo tarpu ir įdomu pasekti šitokio vado besiformuojanti, o paskui jau vadovaujanti figūra, išsprogusi žemaičiuose.

Žemaičių fone

1926 m. išleidžiant vysk. Staugaitį į Žemaičių sostinę, kan. Tumas apie Žemaičius kalbėjo:

„Iš pat nebeatmenamų laikų Žemaičių Žemė buvo politiškai, paskui bent administratyviai nepriklausoma ir ėjo lygiagrečiai su Didžiąja Lietuvos kunigaikštija. Žemaičiai visados turėjo atskirus kunigaikščius, yra Lietuvai davę didžius Kęstutį su Vytautu ir Birutę. Žemaičių kunigaikščiu titulavosi net okupantai Rusų carai. Lenkų vergijos laikais Žemaičiai buvo išskirti į atskirą administracijos dalį, į „Starostwo Żmudzkie“, turėjusią per visą laiką autonomiją, daug atskirų teisių. Esu žemaitis visados skambėjo tautiškai susipratusio, „apsisprendusio“ to krašto gyventojo lūpose; esu žemaitis nesvyruodami sakės patys žymieji jų aristokratai didikai, a.a. kunigaikščiai Oginskiai ir kiti. Esu žemaitis reiškė kiekvienas politikos žingsnis didžiojo patrioto Katkevičiaus“.

Ir ne be pagrindo žemaičiai didžiavosi savo žemaitiškumu. Kada į Lietuvą veržėsi Vakarai, nešdami Lietuvai politinę nelaisvę, tada Žemaičių Žemė davė Kęstutį ir Vytautą. Kada tie patys Vakarai užplūdo Lietuvą religine protestantizmo forma, kada jau visuose Žemaičiuose beliko tik septyni kunigai, Žemaičiai davė vysk. Merkelį Giedraitį ir kan. Daukšą. Kada Lietuvą apniko Rytai, nešdami jai politinę, religinę ir kultūrinę nelaisvę su šūkiu „Rasplatat Litvu“; kada

jų užmačioms tautai vadovavęs bajoriškasis luomas jau nebestengė spirtis, tuo taigi kritiškuoju momentu Žemaičiai vėl davė du didžius žmones, žmones jau ne bajorus, o iš valstiečių luomo — S. Daukantą ir M. Valančių.

Su Žemaičiais yra sutapusios ir gražiausios lietuvių tautos tradicijos bei tautiniai herojai. Juos dažniausiai minime iš praeities stiprybės semdami.

Valančius ir patiems žemaičiams artimas. Jis, anot Tumo minėtos kalbos per vysk. Staugaičio išleistuves, yra bažnytiški žmonės, bažnyčių lankyti itin mėgstą, antra žemaičiai mėgsta savo literatūrą; ir dabar esą nemaža „mandragalvių“, kurie savo Daukanto ir Valančiaus raštus kiaurai žino ir kiaurai sugeba juos iškomentuoti.

Ruošimasis pareigoms

Tiesa, jauno Valančiaus gyvenimo pažįstam tik vieną kitą fragmentą. Bet iš jų matyt, kad tuo metu, kada daugelis žemaičių, Valančiaus amžininkų, jau rašė brošiūreles, „veikė“, — tuo metu Valančius tylėjo. Pirmuosius savo darbus parodė tik jau keturiasdešimt metų amžiaus.

Ar jis buvo toks apsilaidėlis nesusipratėlis? Kažkas kita. Mokykloj, paskui seminarijoje jis visados veiklus, užimtas, tik kaip tikras lietuvis — išorės apsilaidusios, pasišiaušusiais plaukais, bet su kažin koku patraukiančiu paprastumu (Dabševičius). Tas paprastas muziko vaikas, iš kaimo išsinešęs sveikas dvasios ir kūno galias, mokykloje giliai kultvuoja. Kultvuoja užsidaręs.

Kaip katile garas įgauna nepaprastos jėgos tik uždaras, taip ir asmenybė stiprėja, intensyvėja uždara. Tai didžių asmenybių kelias. Ilgas pasiruošimas, kad paskui būtų vaisingas darbas.

Tai natūralus gamtinis kelias ąžuolo, kuris ilgai auga, bręsta, dėl to ir patveria amžius.

Iš mokyklos išėjo Valančius ne tik su žiniomis, bet su vieninga, harmoninga asmenybe. Jokio dvilypumo, jokio vidaus konflikto, kuris pasėja nesutarimą tarp žodžių ir darbų ir priverčia žmogų sau pačiam veidmainiauti. Jokio dvilypumo, kuris žmoguas energiją išaikvoja kovai pačiam su savim, kol galutinai palūžta, negalėdamas savyje dvilypumo pakęsti. Valančiaus visos galios susiderinę kaip smuike stygos, ir visa jo asmenybė palinkusi viena linkme — atlikti jam skirtą pareigą.

Organizatorius kūrėjas

Išėjęs į gyvenimą visus savo sugebėjimus ir nukreipia ta pareigos linkme. Nesiblaškydamas į šalis, nesigriebdamas devynių darbų, Valančius dirba tai, ką liepia einamoji pareiga — kapeliono, profesoriaus, rektoriaus...

Tai dėl to jis taip ilgai nepasireiškė visuomeniniame, politiniame, publicistiniame darbe, kuris tada buvo mada. Užtat jis tapo savo srities specialistu, laimėjusiu gilią savo auklėtinių simpatijas ir viršininkų pasitikėjimą, kad ištesės jam dedamas pareigas.

Valančius buvo ne iš tų žmonių, kurie ieškojo vietų, bet iš tų, kurių pačios vietos ieškosi.

Ir vyskupo sosto jis neieškojo.

Nors nebuvo tradicijos skirti muziko vyskupu, nors Rusų administracija nenorėjo Žemaičiams gero vyskupo, bet Valančiaus kompetentingumas ir atsidėjimas pareigai Bažnyčios buvo įvertinti, o Rusų administracijai rodė, kad laikydamasis nuošaliai nuo visuomeninio gyvenimo tas nebajoras nebus pavojingas Rusų politikai. Ir 1850 m. sausio 14 d. ciesorius Mikalojus I pasirašė aną žinomą įsakymą: „Telšių seminarijos rektoriui Motiejui Valančiauskiui maloningiausiai įsakome būti Telšių vyskupijos vyskupu“.

Paskirtas vyskupu, Valančius parodė visas tas galias,

susikondensavusias jame per ištisą penkiasdešimtį metų. Tik ir čia jis nepaleidžia iš akių savo naujos vyskupiškos pareigos — žmonių gerovės.

Ją suprato plačiai sintetiškai. Jis vyskupas — sielų ganytojas, bet jis gano ir kūnus. Jis supranta, kad dvasia nuo kūno šioj žemėj neatidalijama, jis rūpinasi ir žmonių ekonominiais reikalais.

Valančius sujungė savyje ir priešingų luomų interesus: valstiečių ir bajorų. Pats Valančius valstietis, rūpinasi valstiečiais, nuo jų nenutolsta, savo muzikę motinėlę šalip savęs sodinasi, valstiečių reikalus atlieka pirmiau už bajorų. Demokratas tikrąja prasme. Bet jis neatstūmė nė dvaro. Dvarą jis stengėsi palenkti, kad palengvintų baudžiauninkų ir apskritai valstiečių būvį.

Susintetino savyje Valančius ir Bažnyčios bei Tautos reikalus. Tiesa, išaugęs lenkiškoje kultūroje, jis kalbasi su kunigais lenkiškai. Tiesa, apie tautiškumą ir patriotizmą jis nekalba. Tie žodžiai tik vėlesnė mada. Bet Valančius, ir nekalbėdamas apie tautiškumą, žadino jį lietuvių širdyse šviesiais Lietuvos praeities paveikslais, kurie rodė lietuvius buvus galingus, prisirišusius prie žemės, kalbos, papročių. Jam rūpėjo ne apskritai žmonės, kosmopolitai, bet jo tikrieji žemaičiai, lietuviai.

Valančius tokiu būdu respекtavo visų grupių dvasinius ir materialinius interesus, bei jų kraštutinumus šlifavo, derino. Ir visą tautą Valančius vedė sugyvenimo, sutarimo keliu į dvasinę ir materialinę pažangą.

Dvasios sritį vis dėlto labiau akcentavo. Jis rengė tautą ne į Vytautinius politinius žygius, į kardo kovas, bet į kultūros kovas — ilgas, sąmoningas, valingas. Jis suprato, kad mažosios tautos gali būti galingos dvasios. Ir dėl to mokykla, knyga, sakykla jam buvo galingiausi tos kovos ginklai.

Sakome paprastai, Valančius sukūręs Lietuvai liaudies mokyklą ir išmokęs ją skaityti, Valančius nublaivinęs visus Že-

maičius. Būkime teisingi ir pastebėkime, kad Valančius ne pats sugalvojo daugelį idėjų: ne jo idėja mokyklas steigti, ne jo blaivybę plėsti, ne jo mokytojų seminariją steigti ir laikraštį leisti. Jis buvo ne iš tų, kurie idėjas kuria, planus sugalvoja, bet iš tų, kurie planus vykdo. Tačiau įvykdyti nėra menkesnis nuopelnas kaip sugalvoti. Lietuvių nelaimė tebėra ta, kad jie praktiniame gyvenime arba veikia visai be plano, arba amžinai tik planuoja. Planams paruošti energija išsenka, ir jos nebelieka jiems realizuoti. Taip buvo palaidota daugelį puikiausių sumanymų. Valančius nebuvo tokis. Jis vykdė nepaisydamas, keno sumanyta. Tik kai nebuvo, kas sumano, pats kombinavo. Jis pažangiai rėmė svetimus planus, o žinia, kad kiekvienai idėjai reikalinga tam tikra atmosfera, globa, kaip gėlei šiltdaržis. Ir teikėsi apie Valančių dvasininkai ir pasaulininkai, žmonės drąsios iniciatyvos: Dovydaičiai, Juzumai, Daukantas, Ivinskis, Akelaitis. Valančius jų centras, Lietuvos Saulė. Čia Valančius pasirodė tikras vadas, kuris ne tik pats dirba, bet kitus organizuoja į darbą. Tai kontrastas kitam vyskupui — Baranauskui, kuris pats buvo didelis darbininkas, bet joks organizatorius.

Ypačiai Valančius stengėsi sau išsiauginti padėjėjų iš jaunųjų kunigų. Jis jaunuosius mylėjo. Juos protegavo labiau nei senuosius kunigus. Jaunieji jį suprato. Jo balso klausė, jo pavyzdžiu sekė. Susidarė pasiruošusi, pažangi, drausminga jaunųjų kunigų armija. O kur pasirodydavo kokis nedrausmingas, Valančius tam būdavo griežtas.

Su tais užsimojimais ir su tais talkininkais Valančius ir stėjo lietuviškos ir katalikiškos kultūros kurti. Šiandien sunku ir pasakyti, kiek aukštai ir kaip greitai būtų kilusi lietuvių materialinė ir dvasinė gerovė, jeigu nebūtų atūžusi iš Lenkijos sukilimo banga.

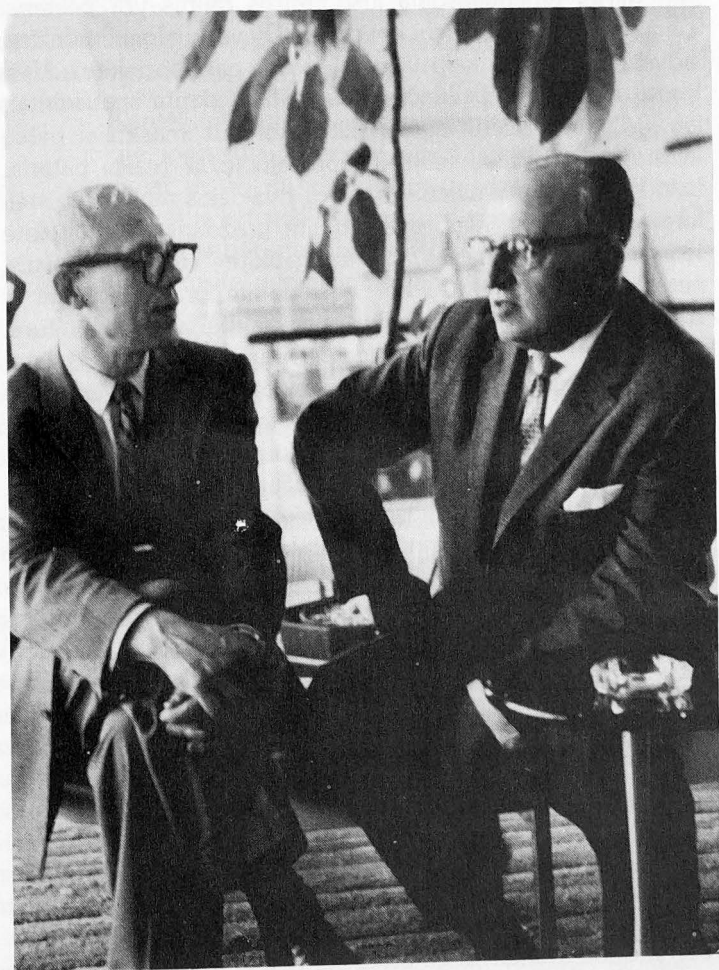
Gynėjas ir kovotojas

Lenkmetis išardė Valančiaus užsimojimus, išblaškė po tolimąją Rusiją 107 kunigus, jų tarpe artimiausius Valančiaus talkinikus. Bet tame sukilimo verpete Valančius neužmiršo vadovauti tautai, pats nevengdamas pavojų. „Žadėjo man Kamčatką ir kartuves, bet mane užstojo ypatinga Dievo Apvaizda“. Jei negalėjo vesti Tautos į pozityvią kūrybą, toje audroje jis bent vairavo taip, kad kuo mažiau lietuvių nukentėtų. Jis diplomatiškai palaikė artimus santykius su administratoriais. Asmeninėmis pažintimis ir intervencijomis jisai daugel žmonių išgelbėjo. Net žiaurusis Muravjovas davėsi perkalbamas ir nulenkiamas. Kaip ir paprastai dažnas visuomenės veikėjas, Valančius net per daug ėmė pasitikėti diplomatija ir buvo besukęs savo pirmatako vysk. S. Giedraičio pėdomis, leisdamasis į kompromisus kultūros dalykuose. Bet kada buvo paliesti tikėjimo ir doros dalykai, kada administracija pasiūlė pačiam vyskupui nurodyti nusikaltusius kunigus, tada vyskupas tiesiai atsakė: negalimas daiktas nurodinėti neištikimus politiniu atžvilgiu, tai policijos dalykas.

Kada nusprendė rusai galutinai „rasplastat Litvu“, pradėjo nuo vyskupo. Atkeltas į Kauną, apsuptas šnipų, atskirtas nuo ganomųjų ir kunigų, uždraustas iš gyvenamosios vietos išeiti, kai kurių savo kunigų denuncijuotas, išduotas, senstantis, nuolatinių rūpesčių suvargintas, Valančius vis tiek nepaliauja vadovavęs. Kaip laivo kapitonas — gyvas laivo nepames. Bet Valančius dar nelaukia laivo skęstant. Tiki, kad jis bus išgelbėtas. Jis kreipias nors raštu į savo talkininkus, jau ne kaip viršininkas, bet kaip tėvas, draugas, brolis: „pasenęs ir greitai turėdamas išduoti Dievui apyskaitą iš savo ganytojavimo... pakeliu balsą į jus, kunigus, mano draugai, kovotojai, žadindamas jūsų uolumą, kviesdamas jus stovėti sargyboje. Nepriiminėkite jokių raštų, nesutinkančių su katalikų bažnyčios mokslu ir neskelbkite jų iš sakyklos. Jei

„Pasikalbėjimas su Lietuva yra giliaprasmiškas istoriosofinis kūrinys, Baranauskas čia savo idėjom užbėgo už akių ateinančiam pozityvizmo idėjų laikotarpiui, jį kritikuodamas ir statydamas krikščionišką sampratą. Bet likimas dėl Baranausko ir čia tas pats: jis buvo stiprus, kur protestavo prieš rusus. Ten jis buvo pasisavintas visos tautos, bet nebuvo pasisavinta jo pozityvi ideologija“. (Iš laiško autoriui knygos: Stasys Yla, Vardai ir veidai, įdėto ten pat 131 psl.).

Juozas Brazaitis su Zenonu Ivinskiu 1961 Brooklyne.

reikėtų dėl to nukentėti, atminkite pavyzdį apaštalų, kurie atsakė, kad labiau reikia klausyti Dievo negu žmonių. Jokia baimė, jokie grasinimai, kankinimai, ištrėmimas, pagaliau nei pati mirtis tenenugąsdina jūsų. Mirtis mums yra pilnas... Taigi, mieliausieji draugai kovotojai, Dievo kunigai: budėkite, stovėkite tikėjime, kaip vyrai elkitės ir pasistiprinkite“. Vyskupas kreipiasi ir į tikinčiuosius raštais, slapta spausdintais jau Prūsiose: Lietuviai, žinokite, kol bus maskoliai mūsų krašte, tol nesiliaus katalikus persekioję. Ir realiai pataria, kaip reikia kovoti: neleiskite vaikų į valdžios mokyklas, steigite slaptas mokyklas, neskaitykite graždankos, skaitykite Prūsiose leidžiamąsias, nedraugaukite su pravoslavais, persekiojami kentėkite, bet nesiduokite pravoslaviniams ir rusinami, saugokitės išdavikų, suspieskite apie savo kunigus, o jeigu pasitaikytų parsidavėlis kunigas, „bėkite šalin... nebeikite pas jį išpažinties ir saugokitės kaip vilko, avikailiu apsimovusio...“ Ir Valančius kalba su tokiu įtikinimu, su tokiu griežtumu ir aiškumu ir sykiu su tokiu ramumu, lyg tai būtų paskutinis vado įsakymas prieš didžiulę tylią kovą.

Jeigu Napoleonas drąsino kareivius tuo, kad Egipto piramidės į jų darbus žiūrinės, tai Valančius tegalėjo viena pažadėti — amžinybę.

Amžinybės pažadas mūsų dienų žmogui gal nebūtų tokis brangus. Šiandien žada duonos, žada erdvių. Bet ano meto žemaičiai lietuviai dėl to pažado sutiko kentėti. Tai rodo Kražių kruvinoji istorija.

Ragindamas kitus, Valančius ir pats nesislapsto užpakalyje. Antai, patyręs, kad prieglaudoj katalikų vaikai pravoslaviniams, jis nepaiso uždraudimo išeiti į miestą, eina ir moko vaikus poterių.

Ir šito Valančiaus nedrįso išvežti iš Lietuvos, nors Vilniaus ir Seinų vyskupai buvo pašalinti. Laukė, iki pati senatvė ateis jiems į pagalbą. Ir netrukus Kauno generalgubernatorius triumfavo: girdi, Telšių vyskupas Valančius, kurs

pirma nuolat vedęs slaptą kovą; pirma galingas ir pavojingas savo įtaka dvasiškijai ir liaudžiai, dabar galys būti laikomas nebekenksmingas. Tačiau gubernatorius apsiriko! Ir mirdamas 1875 m. gegužės 17 d. vyskupas neužmiršo vadovauti tikintiesiems: testamentinėj gromatoj meta paskutinius giedrius ir gaudžius žodžius:

Kentėkite visa, ką daleis Viešpats; nerūgokite ir žinokite, jogia sulauksite gadynės, kurioje praslinks persekiojimai ir vėl su džiaugsmu giedosite bažnyčiose žemaitiškai ir lietuviškai šventas giesmes... Norėčiau ir numiręs jums būti naudingas ir būsiu, jei skaitydami tą raštą, išlaikysite perspėjimus tame padėtus.

Tuščia būtų minėti, kad vyskupo pranašautos laimėjimas buvo realizuotas. Tenkinamasi iškėlus kai kuriuos Valančiaus asmenybės aspektus, kuriais jis, tokis gyvas, imponuojąs, amžinai nesenstąs, iškyla savo pirmatakų ir papėdininkų tarpe.

Jo pirmatakas nominuotas vyskupas Gintila labiau mylėjo gražias knygas nei gyvuosius žmones. Jo papėdininkas vyskupas Paliulionis, gražiu Tumo pasakymu, oficialiai veržės į dangų: pašaukei mane, Viešpatie, ganytojauti — ganytojavau — ne juokavau, imdamas didžią atsakomybę. Vyskupas Baranauskas asketiškai veržės į dangų — per begalinę panieką savo kūnui: pašaukei mane ganytojauti, bet aš nemoku administruoti, tai geriau atsiimk mano sielą. Vyskupas Cirtautas kukliai veržės į dangų, vis dabodamas, kad kam neužseitų už akių: eikit, eikit, aš paskui. Tačiau vyskupas Motiejus, pridėsim nuo savęs, jėga veržės į dangų su visais ganomaisiais: priimk, Viešpatie, visus, be jų dangus man nebūtų mielas... Viešpatie, ne tik tuos, kurie eina sykiu su manim, bet ir tuos, kurie dar iš paskos ateis.

Valančiaus paveikslas, graudus ir didingas paveikslas to energingo vyskupo kovotojo, vertas būtų rašytojo plunks-

nos. Jo paveikslas ne mažiau būtų herojiškas kaip Pilėnų Margirio, kuris pasirinko mirti, ne vergauti. Nemažiau herojiškas kaip Vydūno *Gaisro* Magės, kuri saugojo tėvų papročius ir žmones nuo germaniškos kultūros vandalizmo ir, negalėdama išsaugoti, ryžosi liepsnoje sunykti nei pati su germanų kultūra susiliesti.

Pilėnų didvyris ir *Gaisro* herojiška moteris lietuvių visuomenės buvo ypačiai pastebėti tada, kai Lietuvai realiai ėmė grėsti germaniškos kultūros antplūdis. Valančiaus figūra gali išplaukti iš laiko perspektyvos į avansceną tada, kai visuotiniame asmenybių susmulkėjime pasiilgstama vado, organizatoriaus, kūrėjo, kovotojo, kuris eitų su vedamaisiais į vargus ir laimėjimus, kuris būtų realus vadas. Jei tokių nesti gyvųjų tarpe, pasiilgėlių akis jų tarp mirusių ieško.

Žmonija, anot Comteo, susideda iš mirusiųjų ir gyvųjų. Mirusiųjų dulkės gyviau prakalba už gyvuosius grabus.